

Дипломна робота магістра

Герман Надія

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ  
ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ РІЗНОВІКОВОЇ ГРУПИ

# **РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ В УМОВАХ РІЗНОВІКОВОЇ ГРУПИ**

## **1.1. Проблема патріотичного виховання дітей дошкільного віку у різноманітних наукових підходах**

Патріотичні почуття належать до найбільш складних і найвищих проявів духовного світу людини і тому ще не можуть бути глибоко розвинуті в дошкільників. Але саме в цьому віці закладаються основи цих почуттів у результаті сприймання дитиною подій навколишнього життя.

Психологи вважають, що 80% інтелекту людини формується саме в дошкільному віці. Прислухаймося до слів Л.Костенко: «Душа летить у дитинство, як у вирій, бо їй на світі тепло тільки там». Яскраві враження в дитинстві від краси рідної природи, творчої праці наших людей, героїчного минулого, багатой спадщини з її традиціями сприяють вихованню в дитини любові до Батьківщини, свого народу. Складні моральні почуття не є вродженими. Їх необхідно виховувати і розвивати в дітей у процесі всієї освітньо-виховної роботи[3, с.15].

Зазвичай малій дитині дуже складно усвідомити почуття патріотизму. Незважаючи на те, що дитина багато чує про Батьківщину і сама вживає це слово, читаючи вірші чи заучуючи пісні, її уявлення про Батьківщину ще не чітке. Але це не заважає їй читати вірші з піднесенням і радіти, пишатися, слухаючи вірші наших видатних співвітчизників про рідний край, природу.

У вітчизняній психології та педагогіці переконливо доведено, що основою свідомого ставлення до навколишньої дійсності та до самої людини є знання. Поки в дитини немає достатньої системи знань, недостатньо розвинене оцінювальне ставлення до хорошого і корисного, порочного й шкідливого, поки вона не усвідомить себе частиною свого народу, до того часу не може йтися про усвідомлене почуття дійового патріотизму [7, с.21].

Сьогодні багато авторів прямо і опосередковано розглядають сутність патріотичного виховання. Даній проблематиці присвячені фундаментальні праці вчених-філософів В.Бичка, О.Забужка, І.Надольного, І.Стогнія,

В.Шинкарука тощо. Психологічну складову патріотизму досліджують у своїх наукових працях сучасні психологи: І.Бех, А.Богуш, М.Боришевський, В.Котирло. Майже в усіх наукових роботах, публіцистичних статтях автори дотримуються думки, що патріотичне виховання - це процес, що формує усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, любов до своєї Батьківщини, вболівання за долю свого народу, його майбутнє. Результатом ефективного патріотичного виховання є формування патріотизму патріотичних почуттів, функція яких полягає у позитивному ставленні до свого народу, Батьківщини. Поняття «патріотизм» в різні періоди розвитку соціуму трактувалося неоднозначно. Так, радянська педагогічна наука, скована догмами марксистсько-ленінської ідеології, так і не змогла виробити єдиного підходу до розуміння суті патріотичного виховання. На думку вченого М.Савина, патріотизм - це почуття, І.Харламов вважав його моральною якістю особистості, І.Іваненко - складником комуністичного світогляду та ідейності, О.Здравомислов - моральною цінністю [3, с.13].

У сучасній педагогічній літературі виділяють щонайменше три різновиди патріотизму [24, с.18]:

- ◆ Етнічний патріотизм, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної мови, культури, до власної історії тощо.
- ◆ Територіальний патріотизм базується на любові до того місця на землі (до місцевості, ландшафту, клімату тощо), де людина народилася.
- ◆ Державний патріотизм ґрунтується на остаточній меті нації - побудові власної держави, державному самовизначенні, державницькому світогляді та державницькому почутті; це вищий патріотизм, який базується на державній ідеології та пов'язаний з почуттям громадянськості.

Отже, суб'єктом патріотизму є людина як суспільна істота, а об'єктом - народ та Батьківщина.

Спираючись на працю К.Д.Ушинського, можна констатувати той факт, що починати виховувати у дітей патріотизм потрібно з дошкільного віку, оскільки період дошкільного віку за своїми психологічними характеристиками є найбільш сприятливий для виховання патріотизму, так як дошкільник відповідає довірою дорослому, йому притаманне копіювання, сугестивність, емоційна чуйність, щирість почуттів [26, с.40]. Знання, враження, пережиті в дитинстві залишаються з людиною на все життя. Патріотичні почуття дітей дошкільного віку засновуються на їх інтересі до найближчого оточення (сім'ї, батьківського дому, рідного міста, села), яке вони бачать щодня, вважають своїм, рідним, нерозривно пов'язаним з ними. Важливе значення для виховання патріотичних почуттів у дошкільників має приклад дорослих, оскільки вони значно раніше переймають певне емоційно - позитивне ставлення, ніж починають засвоювати знання. Чим більше збагачується такими цінностями досвід дитини, тим значніше авторитет дорослих, які, на думку дитини, відповідають моральним критеріям[26, с.45].

Все починається з дитинства. Його часто називають «золотою» порою в житті людини. Але це ще і дуже відповідальна пора, з якою пов'язано багато проблем - як самої маленької людини, так і дорослих, які займаються її вихованням. Тож педагог повинен дати малятам уявлення про все, що їх оточує, допомогти кожній дитині сформувати своє особисте бачення світу, особисту «картину світу». Формування почуття любові до Батьківщини починається від першого усвідомлення дитиною ніжної ласки матері, чарівної заспокійливої колискової, краси природи рідного краю, навколишнього середовища. Патріотизм, як і всі інші високі громадянські почуття, народжується в пізнанні. Збагачуючи знання дітей про Вітчизну, культуру народу, традиції, народну творчість, водночас виховуємо патріотичні почуття, закріплюючи їх у практичній позитивно-емоційній діяльності. Емоційний фактор відіграє важливу роль у патріотичному розвитку дітей. Емоційна сфера формується генетично рано і дуже сильно впливає на життя та діяльність дитини. Діти переймають з оточення все: і добре, і зле, прекрасне й

бридке. Саме тому й потрібно, щоб вони бачили навколо себе більше добра і краси.

Досвід роботи педагогів переконливо доводить, що дитина повинна перебувати під постійним впливом матеріальної і духовної культури свого народу. Це потрібно насамперед для найповнішого розкриття природних схильностей дитини і розвитку її здібностей, оскільки таким чином використовуються етнопсихологічні особливості дітей. Саме такий шлях приводить до виховання національно свідомих громадян. Час перебудови, утворення самостійної держави України викликав надзвичайний інтерес до проблем: вітчизняної історії, витоків національної культури

До основних завдань патріотичного виховання дітей дошкільного віку належать:

- формування любові до рідного краю (причетності до рідного дому сім'ї, дитячого садка, міста);
- формування духовно-моральних взаємин;
- формування любові до культурного спадку свого народу;
- виховання любові, поваги до своїх національних особливостей;
- виховання почуття власної гідності як представників свого народу;
- формування толерантного ставлення до представників інших національностей, до ровесників, батьків, сусідів, інших людей [30, с.52-53].

Таким чином, головним завданням патріотичного виховання є формування патріотизму, а на сучасному етапі становлення української державності цій проблемі належить пріоритетна роль.

Для формування в дітей початкових соціальних і громадянських уявлень, моральних суджень і оцінок потрібно насамперед накопичити в них конкретні враження про навколишнє життя, збагатити їх певними знаннями про суспільні явища, події, громадянську поведінку людей. Лише на цій основі у дітей виховуються перші почуття, які поступово перетворюються в осмислене і обґрунтоване ставлення до навколишнього. Враження і уявлення про різні

суспільні явища вихованці дошкільних закладів дістають двома шляхами: стихійно, індивідуально, ненавмисно — в процесі впливів всієї різноманітності навколишнього життя - і цілеспрямовано, систематично — в організованому педагогічному процесі. Перший шлях збагачує дитину яскравими, заснованими на емоціях уявленнями, другий систематизує враження і підводить до узагальнень. Збагачення дошкільників певними знаннями про явища і події суспільного життя, поглиблення їх здійснюється під час проведення спостережень та екскурсій, на заняттях з розвитку мови та ознайомлення з навколишнім. Для успішного засвоєння дітьми цих знань важливо визначити систему занять та зміст і кількість пізнавального матеріалу. З метою свідомого оволодіння дітьми знаннями, розвитку їхнього вміння аналізувати, узагальнювати, встановлювати залежність між явищами і подіями необхідно дотримуватися послідовності, поступовості ускладнення матеріалу від заняття до заняття. В цілому це сприяє розвитку розумових здібностей, правильному сприйманню ними навколишньої дійсності, усвідомленню деяких соціальних явищ і подій, моральної сторони дій і вчинків людей.

Неодмінною умовою свідомого й успішного засвоєння пізнавального матеріалу у процесі формування уявлень і початкових патріотичних почуттів є опора на власний досвід дітей. Формування знань потрібно пов'язувати з їх життєвою основою - різноманітним чуттєвим сприйманням образів, що є в дітей. Це допоможе дошкільникам знаходити опору в знайомих уявленнях про конкретні явища і події навколишнього світу для усвідомлення нових уявлень і понять [30, с.54].

Ми можемо запропонувати методи формування патріотизму але слід зважати на вікові особливості. Рідна мова - найяскравіший вияв національного буття народу, його головна духовна скарбниця. Вона є могутнім природним засобом об'єднання людей. Через мову народ передає з покоління в покоління свою мудрість і славу, традиції і культуру. Оволодіваючи рідною мовою, дитина пізнає свій народ, його характер, культуру, історію та думки.

Зважаючи на вікові особливості молодшого дошкільного віку, спочатку треба визначити ступінь володіння українською мовою, - хто з дітей володіє, хто розуміє її, але взагалі не говорить, а хто взагалі не розуміє. Для цього слід використати український фольклор, народні ігри, бесіди за змістом прослуховування художніх творів, побутові розмови. Варто також поцікавитись якою мовою розмовляють рідні і близькі дитини. Інтерес у дітей до української мови і культури можна розвивати за допомогою усної народної творчості - невичерпного джерела виховання дитини. Скарбниця усної народної творчості невичерпна, багата. Є в ній і казка і легенда, загадка і лічилка, приказки й прислів'я, скоромовки, чистомовки, колисанки, забавлянки, потішки. Вона є дзеркалом життя народу його історії, мови, народної мудрості. Через народну творчість дитина дістає перші уявлення про культуру та побут свого народу. Прислів'я та приказки приваблюють дітей яскравою грою слів, барвистістю мови, ритмікою. Часто їх можна використовувати у спілкуванні з дітьми: під час сніданку, обіду, коли дитина виконує трудові доручення неохоче або відмовляється від роботи. Також на прогулянці в різних ситуаціях. Поповнювати знання і словник дітей прислів'ями і приказками краще під час спостережень в природі. Скоромовки, чистомовки, заклички доречніше використовувати під час усіх видів діяльності дітей дошкільного віку. Заучуючи їх з дітьми колективно на заняттях з розвитку мовлення, індивідуально, у повсякденному житті, в ранкові та вечірні години, з метою вправлення дітей у правильний вимові звуків. Казки, легенди та притчі, які містять в собі значний пізнавальний і виховний потенціал також історією українського народу, його традиції вони доступні до сприймання дошкільниками. Оволодіти рідною мовою допомагають дітям і народні ігри («Довга лоза», «Коза-дереза», «День та ніч», «В хороводі були», «Редька» та інші). Їх проведення супроводжується вживанням різноманітної лексики, багатой на слова, які діти засвоюють у процесі ознайомлення з довкіллям [41, с.45].

Варто зауважити, що неможливо говорити про виховання любові до Батьківщини без повідомлення дітям певних знань про неї. Важливим напрямом патріотичного виховання є вивчення культури, побуту, звичаїв рідного народу.

Українська державна символіка має особливе значення для виховання патріотизму сучасної дитини. Тому на заняттях потрібно ознайомити дітей з державними символами (Гербом, прапором, Гімном). Паралельно з цим закріпити знання дітей про народні символи та національну символіку, що розвивалися й усталювалися упродовж століть (український віночок, рушник, вишиванка, верба, калина, барвінок та інше [11, с.24]).

Виховувати в дитини дошкільного віку почуття гордості за своє рідне селище/місто, видатних людей свого краю, бережливе ставлення до суспільних цінностей означає формувати відповідну систему відношень, що є компонентом складного почуття патріотизму. Але для цього замало лише переживань. Дитина повинна багато дізнатися, з'ясувати правильні зв'язки між сприйнятими нею предметами та явищами навколишнього життя, між окремими конкретними фактами.

Єдина система асоціацій, як зазначає Г.Люблінська, складається з почуттів, понять, уявлень і оцінок, що визначають не тільки поведінку і вчинки дитини, а в низці випадків і напрям пізнавальної діяльності. Тільки на основі створеної в дитини цілісної системи знань оцінні судження дорослих викликать у неї відповідну емоційну реакцію. А якщо вихователь намагається викликати в дитини почуття тільки завдяки своїм захопливим висловлюванням, то емоції дітей перетворюються на сентиментальність, тобто без знань почуття беззмістовні [41, с.46].

Основний напрям розвитку почуттів у дошкільників — це збільшення їх «розумності», що пов'язане з розумовим розвитком дитини. Чим серйозніше й глибше дитина пізнаватиме навколишній світ, тим обґрунтованішим буде її ставлення до дійсності: до праці, людей, до природи, Батьківщини. Це ставлення яскраво виявлятиметься насамперед у почуттях дитини.

Отже, пам'ятаючи, що потреба сьогодення - встановлення розірваних зв'язків з минулим, повернення втрачених народних традицій, відновлення ланки духовності й осмислення формули «минуле - сучасне - майбутнє», вихователям ДНЗ потрібно поширювати інтерес дітей до народних традицій, формувати патріотичні почуття, залучаючи їх до джерел народної творчості, що сприятиме всебічному розвитку національного типу особистості . Аналіз встановлення та розвитку ідей патріотичного виховання в, вказує на те, що ця проблема завжди займала одне з провідних місць у вітчизняній педагогічній думці. Упродовж багатьох століть до неї зверталися видатні вчені, педагоги, психологи, філософи, політичні діячі.

Загалом структура патріотичних почуттів виявляється у ставленні до себе. До людей, до Батьківщини, до національних цінностей. Зміст патріотичного виховання розкривається у розділах: державному, соціальному, родинному.

У патріотичних почуттях відбивається ставлення особистості до людей, до своєї держави, до її минулого, майбутнього та сьогодення. Мета переконань полягає в тому, щоб підвести дитину до усвідомлення патріотизму, до внутрішнього його сприйняття. Патріотична діяльність виявляється у пошуковій, краєзнавчій роботі, в процесі пізнання, в праці тощо.

## ВИСНОВКИ

Навчальний процес у різновікових групах здійснюється з використанням фронтальних, групових та індивідуальних форм організації навчання.

Найбільш раціональною формою організації навчання в різновіковій групі є заняття за одним розділом програми з диференціацією навчальних завдань для кожної вікової підгрупи. Спільні завдання розв'язується у процесі фронтального навчання, а ті, що стосуються дітей певного віку, - на заняттях із віковою підгрупою. Взаємозв'язок двох типів занять вихователь забезпечує способами їх організації. Наприклад, першу половину заняття педагог працює з однією підгрупою. Потім включає решту дітей і розв'язує спільні для обох підгруп завдання. Або навпаки: заняття розпочинає з усією групою, а потім молодші ідуть гратися, а старші далі займаються з педагогом.

Є й інша форма організації навчання - заняття з віковою підгрупою. При цьому краще вдається врахувати індивідуальні особливості дітей. Скорочується кількість організаційних моментів, завдяки чому підвищується змістова щільність заняття. Під час роботи вихователя з віковою підгрупою, у якій 10 - 12 дітей, є можливість спілкуватися з кожним із них, тобто здійснювати індивідуальний підхід. Тому результативність при груповому навчанні значно вища, ніж при фронтальному. Вважається припустимим скорочення тривалості підгрупових занять порівняно з фронтальними. Однак організація навчання за віковими підгрупами може бути ефективною лише за умови участі в ньому помічника вихователя і чіткого розподілу обов'язків між ним і педагогом.

Такий взаємозв'язок загальногрупових занять та занять із підгрупами дітей дає вихователю змогу правильно дозувати навчальне навантаження для дітей різного віку, попереджує їхню стомлюваність, а також допомагає вирішувати специфічні для дітей окремих вікових підгруп навчальні завдання.

При проведенні занять, на яких одночасно присутні діти чотирьох, п'яти і шести років, педагогу необхідно максимально забезпечувати активність і

працездатність дітей у всіх підгрупах. З цією метою треба уникати довгих монотонних бесід, багатослівних пояснень, вміти дібрати оптимальний темп і ритм заняття.

Особливої актуальності набуває питання патріотичного виховання підростаючого покоління. Саме патріотична ідея є тим фундаментом, на якому у всі часи консолідується всі шари суспільства. Патріотична спрямованість виховання завжди була властива вітчизняній педагогічній науці і практиці, що спирається на унікальний досвід і традиції народної педагогіки.

Численні спостереження за організацією освітнього процесу в дошкільних навчальних закладах із питань патріотичного виховання доводять важливість громадянської позиції самого педагога, який безпосередньо керує діяльністю дітей та залучає їх до пізнання нашої країни, виховання любові до неї, гордості за належність до українського народу. Найбільшою помилкою є формальний підхід до розуміння і запровадження змісту патріотичного виховання дошкільників.

Нечітке формулювання завдань щодо ознайомлення дошкільників з українською культурою, формальна їх реалізація призводить до фрагментарних уявлень випускників дитячого садка про культуру свого народу. При цьому абсолютно недостатньо визначеними залишаються засоби і методи вирішення цих завдань, і на практиці, як правило, їх розв'язували формально.

Освітня робота з патріотичного виховання дітей дошкільного віку має бути спрямована на формування ціннісного ставлення особистості до свого народу, Батьківщини, держави, нації, а також на національну свідомість і гідність.

Шляхи патріотичного виховання дошкільників у сучасних умовах мають проходити через збагачення їхнього світогляду певними знаннями, формування уявлення про суспільні явища і події у світлі загальноновизнаних тлумачень, накопичення соціального досвіду життя у найближчому оточенні

(сім'ї, вулиці, місті (селі, селищі)), через залучення до його культури, родинних традицій, виховання любові до Батьківщини і рідного дому [9, с.24

Дитячий фольклор - це невід'ємна частина етнопедагогіки. За його допомогою протягом століть формувалися естетичні смаки дитини, закладалась морально-етична основа її особистості, розумові здібності та фізичний розвиток. Народна пісенна творчість надає мовленню особливої яскравості, чіткості у визначенні думки, характеристики образних засобів тощо. Різні види народних пісень, з якими знайомлять дошкільнят, служать засобом збагачення мовлення дитини, прищеплюють любов до рідного слова, закладають основи української моральності, виховують почуття національної гідності.

Дитячий фольклор різноманітний, оригінальний і багатожанровий. Фольклорні твори (колискові, забавлянки, ігрові пісні, дражнилки, лічилки, небилиці, заклички, приповідки, скоромовки, казки, загадки, тощо) склалися як дорослими, так і самими дітьми. Значна частина фольклорних творів для дорослих перейшла в дитячу літературу. Крім того, діти дуже часто переробляють і переосмислюють пісні дорослих, вкладаючи в них зрозумілий для них зміст. Безпосереднє знайомство дітей з народною творчістю, спостереження за її живим побутуванням надзвичайно збагачують творчу фантазію, розвивають уяву, сприяють вихованню національної самосвідомості та патріотичних почуттів. Твори народного мистецтва вчать бачити красу рідної землі, виховують повагу до людей, формують матеріальні й духовні цінності. З раннього дитинства діти виховувалися на народних традиціях, слухали материнську пісню, яка поєднувала в собі любов і ніжність, турботу про дитину. Український народ відбирав із багатой скарбниці своєї поетичної творчості ті коштовності, краса яких була доступною розумінню дитини, ділився з нею щедро своєю мудрістю, заохочуючи до опанування знаннями, збереженими народною пам'яттю впродовж віків.

За результатами дослідно-експериментальної роботи під час формувального експерименту можна простежити тенденцію підвищення рівня розвитку патріотичних почуттів у дітей дошкільного віку в експериментальній групі. В дошкільників підвищився рівень досліджуваного компоненту по всім показникам.

Підвищився рівень знань і уявлень про значення таких термінів, як “патріот”, “громадянин”, “держава” - правильно відповіли більшість дітей (77%). Також діти з'ясували для себе значення понять “відповідальність”, “толерантність”, “нація”.

Покращився рівень стосунків з одногрупниками та батьками, адже під час виховних заходів діти тісніше спілкувалися між собою та з старшими (створювали генеалогічне дерево сім'ї, проводили пошуки фольклорного матеріалу). Також підвищився загальний позитивний емоційний фон груп.

Отже, перед педагогами, стоїть завдання надзвичайної ваги - виховати громадянина - патріота своєї Батьківщини, культурну, освічену людину, яка гідно представлятиме свою державу у всесвітній спільноті. Виконання цього завдання до снаги нашим педагогам. Світогляд дітей значно поширюється завдяки знанню народних звичаїв, обрядів, традицій нашого народу. На заняттях відбувається вплив на духовний світ дитини, здійснюється ідеологічне виховання - формуються моральні принципи і переконання людини, її ставлення до навколишньої дійсності. Також розвиваються розумові здібності дитини, активується мислення, виробляються поняття. Саме використання дитячого фольклору сприяє розвитку патріотичних почуттів дошкільників.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / наук. кер. : А. М. Богуш, дійсний член НАПН України, проф., д-р пед. наук ; авт. кол. : А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч [та ін.]. Київ : Вид-во МОН, 2012. 21 с.
2. Бенера В. Є., Малиновська Н. В. Теорія та методика розвитку рідної мови дітей : навч.-метод. посіб. Київ : Слово, 2010. 376 с.
3. Белова Т. Д. Книга в житті дитини. URL: <http://ditsad.com.ua/konsultac/info-d0/konsultac2772.html> (дата звернення: 02.03.2018).
4. Білан О. Програма розвитку дитини дошкільного віку „Українське дошкілля”. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 255 с.
5. Богуш А. М. Ваші помічники – книги // Розкажіть онуку. 2008. № 11. С. 51–54.
6. Богуш А. М., Гавриш Н. В. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник. Київ : Вища шк., 2007. 542 с.
7. Богуш А. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Слово, 2011. 440 с.
8. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах : підручник для студентів вищих навчальних закладів, факультетів дошкільної освіти. Київ : Слово, 2006. 304 с.
9. Большой толковый психологический словарь / Ребер Артур (Penguin). – Том 2 (П-Я): [пер. с англ.]. – М. : Вече, АСТ, 2000. – 560 с.
10. Бондаревская Е. В. Личностно-ориентированное образование: опыт разработки парадигмы / Е. В. Бондаревская. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. гос. пед. ун-та, 1997. – 28 с.
11. Бондаревская Е. В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания гуманистического типа / Е. В. Бондаревская //

Образование в поисках человеческих смыслов. – Ростов н/Д : Изд-во Рост. гос. пед. ун-та, 1995. – С. 11–27.

12. Буре Р. С. Воспитание в процессе обучения на занятиях в детском саду / Р. С. Буре. – М. : Педагогика, 1981. – 88 с.

13. Вакула О. А. Це вам, батьки і педагоги: [метод. посібник з проблем сім. виховання мол. шк.-в] // Б-чка вчителя поч. шк. – 2001. – № 21. – 32 с.

14. Васильева М. А. Игровая деятельность детей как средство воспитания и пути совершенствования руководства ею / М. А. Васильева // Руководство играми детей в дошкольных учреждениях: (из опыта работы) / [сост. Е. Н. Тверитина, Л. С. Барсукова; под ред. М. А. Васильевой]. – М. : Просвещение, 1986. – 112 с.

15. Венгер Л. А. Психическое развитие в игре и подготовка детей к школе / Л. А. Венгер // Руководство играми детей в дошкольных учреждениях: (из опыта работы) / [сост. Е. Н. Тверитина, Л. С. Барсукова; под ред. М. А. Васильевой]. – М.: Просвещение, 1986. – 112 с.

16. Ващенко Г. Виховання волі і характеру / Г.Ващенко. - К.: Школяр, 1999. - 385 с.

17. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250 000 слів і словосполучень / [авт. проекту та гол. ред. В.Т.Бусел]. - К.; Ірпінь: Перун, 2005. - 1728 с.

18. Виженко О. Історія запорізьких козаків для веселих дітлахів / О.Виженко. — Запоріжжя: Гілея, 1992. — 80 с.

19. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. / О.Вишневський. - Вид. 3-тє, доопрац. і доповн. - К.: Знання, 2008. - 566 с.

20. Вишневський О.І. Сучасне українське виховання: пед. нариси / О.І.Вишневський. - Львів: 1996. - 238 с.

21. Вікова та педагогічна психологія / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. - К.: Вища школа. 2001. - 246 с.

22. Воропай О. Звичаї нашого народу. - Київ, 1993. – 589 с.

- 23.Гавриленко Л. Криниця: посібник з українського народознавства (2-й рік вивчення) / Л.А.Гавриленко. — Запоріжжя: Просвіта, 2011. — 160 с.
- 24.Гавриш Н. Сонечко мандрує Україною: зошит із українознавчими творчими завданнями для дітей старшого дошкільного віку / Н.В.Гавриш, С.О.Бадер, О.О.Стаєнна. — К.: Генеза, 2015. — 40 с.
- 25.Гавриш Н. Художнє слово і дитяче мовлення / Н.Гавриш. — Донецьк: Лебідь, 1999. — 170 с.
- 26.Галущинський М. Національне виховання / М.Галущинський. - Львів, 1920. - 30 с.
- 27.Гноїнська О. Державні та національні символи України. Матеріали для проведення занять зі старшими дошкільнятами / О.В.Гноїнська. — Харків: Веста, Ранок, 2008. — 80 с.
- 28.Гонський В. Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави: студії виховання / В.Гонський // Дошкільне виховання. - 2012. - № 2. - С.9-14.
- 29.Джерело пед. майстерності . - 2012. - № 1, ч. 2. - С.45-49.
30. 31.Крутій К. Технологія формування полікультурної особистості (конспекти занять з українського народознавства з дітьми старшого дошкільного віку) / К.Л.Крутій, Н.І.Котій. — Запоріжжя: ТОВ “ЛПІС” ЛТД, 2010. — 220 с.
- 32.Лемешенко Н. Національні символи України. Вікторини. Випуск 4 / Н.В.Лемешенко. — Запоріжжя: ТОВ “ЛПІС” ЛТД, 2006. — 104 с.
- 33.Лисенко, Н.В., Лаппо, В.В. Етнопедagogіка. / Н.В.Лисенко, В.В.Лаппо. - Івано-Франківськ: Плай, 2003. - 85 с.
- 34.Лозинська Є. Українське народознавство дітям дошкільного віку: методичний посібник для дошкільних закладів / Є.Лозинська. — Львів: Оріяна-Нова, 2008. — 208 с.
- 35.Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. - [2-е вид., випр. і доп.]. - Харків : «ОВС», 2002 - 400 с.

36. Крутій К. Стежинки у Всесвіт. Хрестоматія для дітей старшого дошкільного віку / К.Л.Крутій. — Харків: Гімназія, 2011. — 384 с.
37. Крутій К. Технологія формування полікультурної особистості (конспекти занять з українського народознавства з дітьми старшого дошкільного віку) / К.Л.Крутій, Н.І.Котій. — Запоріжжя: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2010. — 220 с.
38. Лемешенко Н. Національні символи України. Вікторини. Випуск 4 / Н.В.Лемешенко. — Запоріжжя: ТОВ “ЛПКС” ЛТД, 2006. — 104 с.
39. Лисенко, Н.В., Лаппо, В.В. Етнопедagogіка. / Н.В.Лисенко, В.В.Лаппо. - Івано-Франківськ: Плай, 2003. - 85 с.
40. Лозинська Є. Українське народознавство дітям дошкільного віку: методичний посібник для дошкільних закладів / Є.Лозинська. — Львів: Оріяна-Нова, 2008. — 208 с.
41. Лозова В.І., Троцько Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: Навчальний посібник / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С.Сковороди. - [2-е вид., випр. і доп.]. - Харків : «ОВС», 2002 - 400 с.
42. Рясна О. Наступив, здається, той час, коли визнають справжню ціну народності... (До історії видання збірників українських пісень М.Максимовича) // Друкарство, 2011. — № 3. — С.10–12.
43. Скуратівський В.Т. Дідух: Свята українського народу - Київ, 1995. — 272 с.
44. Тураніна Н. Формування етнокультурної компетентності дошкільника / Н.Тураніна // Дошкільне виховання. — 2015. — № 8. — С.41-43. Крутій К. Стежинки у Всесвіт. Хрестоматія для дітей старшого дошкільного віку / К.Л.Крутій. — Харків: Гімназія, 2011. — 384 с.
45. Рясна О. Наступив, здається, той час, коли визнають справжню ціну народності... (До історії видання збірників українських пісень М.Максимовича) // Друкарство, 2011. — № 3. — С.10–12.
46. Скуратівський В.Т. Дідух: Свята українського народу - Київ, 1995. — 272 с.
47. Тураніна Н. Формування етнокультурної компетентності дошкільника / Н.Тураніна // Дошкільне виховання. — 2015. — № 8. — С.41-43.